

Микола БЕВЗ

Ірина КОЛЕСНИЦЬКА

Кафедра реставрації та реконструкції архітектурних комплексів,
Національний університет "Львівська політехніка"

НАРИС ІСТОРІЇ ЗАМКУ В ПІДГАЙЦЯХ ТА ПРОБЛЕМА ЙОГО ГРАФІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

PREVIOUS GRAPHIC RECONSTRUCTIONS OF THE CASTLE IN PIDHAYTSI

© Бевз М., Колесницька І., 2012

Анотація: Проведено дослідження з історії замку в Підгайцях, проаналізовано розпланувально-просторовий устрій замку, простежено еволюцію замку та створено ряд гіпотетичних реконструкцій замку на різні історичні періоди

Ключові слова: Замок в Підгайцях, історія, еволюція, планувальна структура, гіпотетична реконструкція.

Annotation: Was analyzed the history and development of the castle in Pidhaytsi, planning structure of the castle, and following evolution of the castle and established a series of hypothetical reconstructions of the castle at different historical periods.

Key words: Castle in Pidhaytsi, history and development, planning structure hypothetical reconstructions.

1. Вступ. Підгайці - старожитнє галицьке місто на Опіллі, відоме за однією з перших писемних згадок з 1416 р. Розташоване у верхній течії Коропця-річки, лівої притоки Дністра, за історичною літературою у 1463 р. отримало магдебурзьке право.[1,7]. У 1539 р. місту, що за адміністративно-територіальним поділом входило до складу Галицького повіту Руського воєводства Польського королівства, було вдруге підтверджено магдебурзький привілей, також дозволено проведення тут двох щорічних ярмарків на св. Олексу і св. Мартина. З кінця XV-до початку XVI ст. як приватно-власницьке місто належало шляхетській родині Бучацьких, а з 1641 р. – магнатам Потоцьким.

Колись місто було оточене рядами валів та ровів з водою, майже всі його архітектурні пам'ятки й дотепер зберегли оборонний характер. Найголовніша з них - замок Чарторийських - дійшла до нас хіба що фрагментами фундаментів.



Рис. 1. Ситуаційна схема розташування Підгаєць. Гіпотетичне розміщення території замку



Рис. 2. Загальний вигляд м. Підгаєць



Рис. 3. Загальний вигляд Підгайців. На передньому плані праворуч-гіпотетичне місце розташування замку. Фото 1960 р.

Первісно на передньому плані цієї панорами потужною масою виділявся замок.



Рис. 4. Загальний вигляд Підгайців. На передньому плані,ліворуч-броварня на місці давнього замку. Поштівка поч. XX ст.



Рис. 5. Вид на гору Гай та місце розташування замку (колишній консервний завод). Фото 1960 р.

2. Джерела до історії замку. Про замок в Підгайцях збереглося небагато документальних свідчень,але всі вони свідчать про те,що замок був потужною спорудою:

- інвентар міста 1800 року;
- фотографії XIX –поч. XX ст.;
- карта Ф. фон Міга;
- описи Далеярака;
- описи У. фон Вердулі.

Найширше архітектуру Підгаєцького замку відкриває інвентар міста 1800 року. Інвентар описує замок як будівлю квадратної форми,посередині з дитинцем,двома старими проходами,з одним поверхом,з чотирма вежами. Також він вказує,що вже на той час,мури були цілком зруйновані,зруйнований міст. З нього ми дізнаємося про те,що до комплексу Підгаєцького замку у XIX ст. входив також будинок поліційно-судового урядовця. Зокрема,на замковому терені містився замковий склад. Є свідчення,що поряд із замком,можливо,на протилежному березі річки Коропець розташовувався комплекс Підгаєцької броварні.[2,1-4]

За описом Далеярака наприкінці XVII ст. (1687 р.) замок в Підгайцях мав риси «старосвітської будівлі» з потужними баштами і високими терасами, оточений валами. Названі Далеяраком «потужні башти» могли бути розташовані у наріжниках квадратної у плані будівлі. Найвірогідніше, що їх було чотири, могла існувати також п'ята башта. [3,385]

На карті Ф. фон Міга замковий об'єкт позначений як чотирикутник, усі чотири сторони якого утворені будівлями, а не оборонними стінами. Карта фон Міга також підтверджує таку версію, що «високі тераси» творили ще один зовнішній пояс укріплень поза периметром стін і башт, розташованих на окремих насипах. Також на карті можна побачити, що навпроти замку, з північного боку була гребля, на якій розташовувалися два дерев'яні млини. Вона розділяла замок і став.

Отже, джерел про замок в Підгайцях збереглося досить багато, але в сумі вони не дозволяють точно відтворити архітектуру замку.

3. Дослідження замку. Згадки про замок в Підгайцях ми можемо знайти в таких статтях:

- Роман Могитич. Підгайці. Історико-містобудівний нарис.
- Олег Рибчинський. Етапи розвитку міста Підгайці.
- Микола Бевз. Оборонні споруди Підгайців на карті Фрідріга фон Міга 1782 р.
- Олег Рибчинський. Замок в Підгайцях та його оточення на початку XIX ст.

Ми можемо знайти в схематичних описах приміщень та особливих деталях функціонування замку на початку XIX ст. інформацію про його незадовільний стан і втрату його давньої величі.

Потрібно згадати, що у 1960 році були спроби перших археологічних розкопок на території замку.



Рис. 6. Залишки колон старовинного замку



Рис. 7. Учні історичного гуртка Підгаєцької СШ на розкопках замку. Фото 1960 р.

Отже, потрібно зазначити, що у 1960 році були проведені аматорські дослідження, матеріали з цих досліджень не опубліковані, свідченням про ці розкопки є лише дві ілюстрації, тому важко говорити про архітектуру замку. Слід планувати проведення спеціальних археологічних досліджень, для того, щоб вивчити архітектуру замку.

4. Гіпотетичні реконструкції архітектурно-планувальної структури замку.

За даними дослідників замок в Підгайцях будується за новим принципом у проміжку 1534-1600 років – час володіння містом родиною Вольських. [4,20] І. Банах вказує на ранішу дату закладення замку родиною Буцацьких 1463 року, проте розбудову замку приписує Потоцьким у 1635 року. [5,16-19] С. Колодницький дослідив, що замок був добре укріплений завдяки розбудові Станіслава Гольського, який став власником Підгайців 1605 року і така розбудова відповідно могла відбутися приблизно у 1605-1612 року. [6,22-23] У 1534 році, коли Миколай Вольський купує у Якуба Буцацького єпископа Холмського Підгаєцький ключ, згадано, що разом із середмістям у Підгайцях [7,16-19] він зміцнив замок.

Рибчинський у своїй праці «Етапи розвитку міста Підгаєць» описує три етапи розвитку міста: [4,14-15]

Перший етап- XIV – XV ст. – де вказано, що на острові знаходився дерев'яний замок з кутовою вежею.

Другий етап- XVI – перша половина XVII ст.- в цей період була змінена локація замку і він був перебудований за новим принципом. Ймовірно, це відбулося у 1534-1600 роках, час володіння міста родиною Вольських.

Третій етап – перша половина XVII – поч. XIX ст.- у першій половині XIX ст. розібрано оборонні укріплення міста і вже на планах земельних ділянок Підгаєць не знайдено мурів, веж та оборонного двору.

На території, на якій колись гіпотетично розташовувався замок, зараз знаходяться промислові і складські споруди. Були знайдені на території залишки блоків-вапняків, розташованих у замкових мурах, але архітектура замку до цього часу не є реконструйована.



Рис.8. Сучасний вигляд території, на якій колись гіпотетично розташовувався замок у Підгайцях

На сьогодні існує три гіпотези щодо планування замку (Р. Могитич, М. Бевз, О. Рибчинський).

Роман Могитич у своїх працях зробив реконструкції планувальних елементів в різні періоди, більшу увагу він звертає саме на планувальну структуру, про архітектуру майже не згадує. Олег Рибчинський у своїх працях зробив графічні реконструкції міста, більшу увагу він звертає саме на архітектуру замку, мало говорить про планувальну структуру, хоча досить докладно описав приміщення і їх кількість.

Микола Бевз розробив конфігурацію замку і прив'язав її до території, де колись гіпотетично розташовувався замок. Також у своїй праці «Оборонні споруди Підгаєць на карті Фрідріха фон Міга 1782 р» він описує замок як велику квадратну у плані будівлю із внутрішнім двором, яка знаходиться у північно-західній частині острівця. Умовні розміри цього об'єкта можна вказати як приблизно 80 x 80 м.

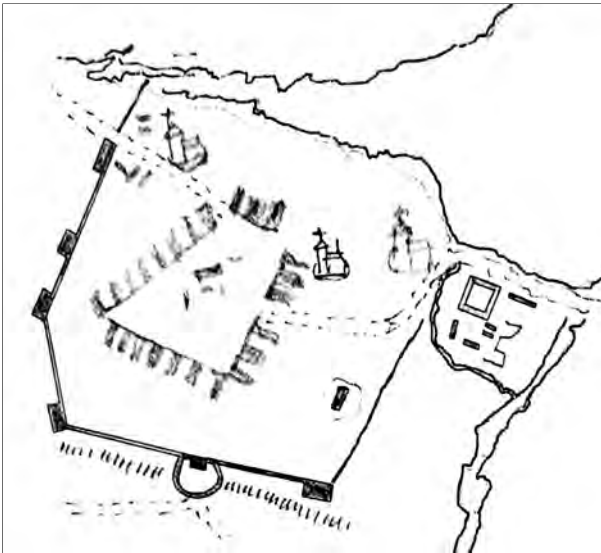


Рис. 9. Прорис основних елементів містобудівної структури Підгайців з оригіналу карти Ф. фон Міга. Рисунок М.В. Бевза, 2011 р.

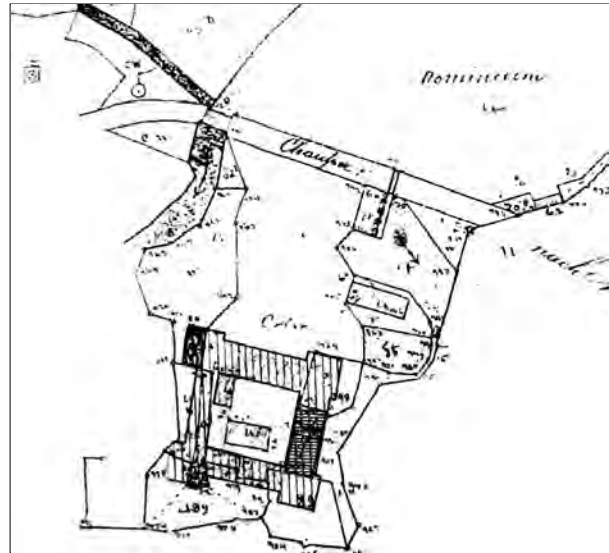


Рис. 10. Гіпотетична реконструкція плану замку на кадастровому плані території. Робота М.В. Бевза

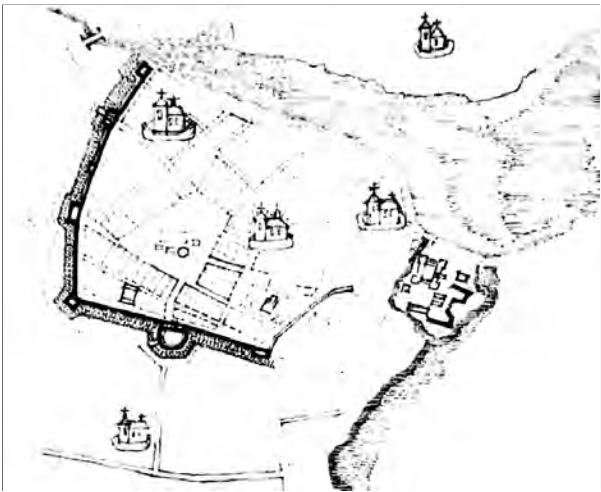


Рис. 11. Реконструкція розпланувальної схеми кварталів та лінії укріплення середмістя на основі аналізу карти Ф. фон Міга. Робота М.В. Бевза



Рис. 12. Руїни кам'яного муру, яким було укріплене місто в часи нападу татар

У наріжниках квадратної у плані будівлі могли бути розташовані башти. Найвірогідніше їх було чотири. Могла бути також п'ята башта над в'їзною брамою.

Західне прясло стіни мало чотири башти прямокутної форми у плані, розміщені на рівній віддалі одна від одної. П'ята башта була розміщена в наріжнику. Південне рясло мало три башти, центральна з яких була з брамою.

Також до кінця залишається нерозкритим питання про форму башт. Р. Могитич на реконструйованому плані міста позначає башти круглої форми. [8, 20] О. Рибчинський у своїх реконструкціях етапів розвитку міста рисує квадратні у плані башти. [4, 14-15] Не слід виключати й гранчастої форми башти.

Карта не дає відповіді на питання, в якому місці замкового корпусу розташовувався в'їзд. Можна припускати, що він був у північному пряслі стін, найближче до дороги на греблі. Саме таку версію розглянув О. Рибчинський, який у своїх реконструкціях фаз розвитку замку уміщує його в північному крилі будівлі. Дослідивши історичне фото з архіву С. Колодницького, на

якому показано фрагмент замкового корпусу в руїні. На наш погляд фотографія може показувати вид брами з боку замкового подвір'я, тому представлений фрагмент може бути східним пряслом замкової будівлі з його середини. Проте, можливо, що це західне прясло замкової споруди. В такому разі правильна є гіпотеза О.Рибчинського, який на одній зі своїх реконструкціях умістив в'їзд до замку через міст з боку середмістя. [4,14-15] Фото також ілюструє будівельну техніку замкових стін: вони ули повністю зведені з різаних блоків вапняку, дуже регулярного мурування, характерного для XVII ст. З фото складається враження, що замкові стіни були досить товстими та збудовані методом забутування. Тобто різані регулярні блоки клали лише як облицювальний шар, а нутро стіни виконували з нерегулярного колотого вапняку.

Опис Підгаєцького замку дає змогу порівняти його із замками у Жовкві та Золотому Поточі, Збаражі та Золочеві, Поморянах і Тисмениці.

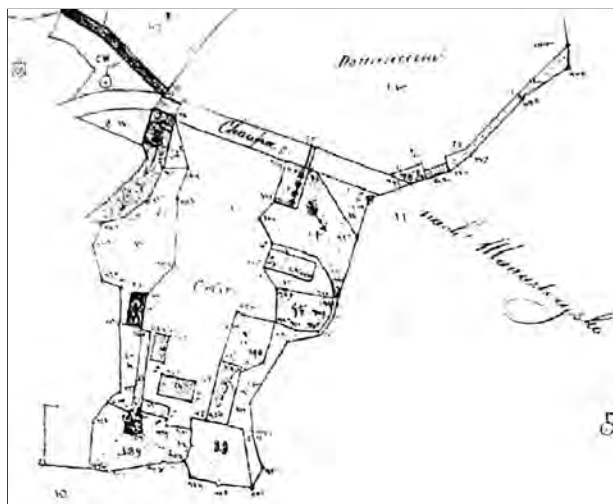


Рис. 13. План колишньої замкової території на кадастровій карті Підгайців 1846 р.



Рис. 14. Підгаєцький замок

Також була знайдена графічна реконструкція замку в Підгайцях (автор В. Тімури), але вона є абсолютно не прив'язана до топографії місцевості, кількість веж є невідповідною.

Отже, потрібно зазначити, що у всіх трьох гіпотезах є відмінності щодо локалізації замку.

Залишається без відповіді питання про форму башт (кругла, квадратна, гранчаста), а також питання про розміщення брами.

5. Натурне обстеження території. Сьогодні територія, на якій гіпотетично розміщувався замок, є хаотично забудована (переважно промисловими і складськими спорудами, також там існує приватне підприємство) і продовжується забудовуватися.



Рис. 15. Сучасний вигляд території, на якій гіпотетично розташовувався замок

На цій території, були виявлені блоки-вапняку, які колись знаходилися у замковому мурі. Вдалося встановити їх розміри (в основному 35x25x15, 40x22x15, 42x40x12), тобто блоки досить добре збереглися, але встановити точний розмір блоку досить важко. Потрібно зазначити, що блоки тесані, оброблені каменярьськими інструментами, які можна датувати XVI-XVII ст.

Проведений аналіз фото з 1960-х років і виконана спроба локалізувати місце проведення розкопок. На світлинах можна побачити блясини, які були знайдені на розкопках.



Рис. 16. Сучасний вигляд блоків-вапняків, які колись розташовувалися в замкових мурах



Рис. 17. На ситуаційній схемі чорним кольором позначена споруда, біля якої проводили розкопки. Справа червоним кольором позначена територія, де гіпотетично відбувалися розкопки.

Отже, очевидно, що потрібно провести археологічні дослідження саме в цьому місці і це дозволить уточнити планувальну структуру і архітектуру замку.

Література:

1. Пришляк В., Торговельні шляхи Підгайців та околиці та околиці XV-XVIII століть // Галицька Брама. – Львів, березень-квітень, 2006. – №3-4(135-136). – С. 7.
2. Бібліотека Академії Наук України ім. В. Стефаника, Відділ рукописів, ф. Чоловського, інвентар міста Підгайців з 1800 р. – С.1-4.
3. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajow. W., T. – S. 385.
4. Рибчинський О. Етапи розвитку міста...-С.14; //Галицька Брама// -Львів, березень-квітень, 2006. – №3-4(135-136). – С.20
5. Банах І. Бучацькі на Підгайцях // Галицька Брама. – Львів, березень-квітень, 2006. – №3-4(135-136). – С.16-19.
6. Колодницький С. Таєсниця Підгаєцького скарбу//Галицька Брама. – Львів, березень-квітень, 2006. – №3-4(135-136). – С.22-23.
7. Банах І. Бучацькі на Підгайцях // Галицька Брама. – Львів, березень-квітень, 2006. – №3-4(135-136). – С.16-19.
8. Могитич Р. Підгайці (історико-містобудівний нарис). – С. 20.